

**Жанрові особливості оповідань Є.Гребінки
(на прикладі "Игрока", "Чужая голова – темный лес",
"Рассказ", "Анекдот")**

*У статті розглядаються російськомовні оповідання Є.Гребінки 1840-х рр. На прикладі цих творів проаналізовані особливості поетики оповідання і новели як різновидів малого епосу. У полі зору автора перебувають тематично-змістовий, жанровий, образно-композиційний рівні твору.
Ключові слова: оповідання, новела, поетика, тематика, образ.*

*В статье рассматриваются русскоязычные рассказы Е.Гребёнки 1840-х годов. На примере этих произведений проанализированы особенности поэтики рассказа и новеллы как разновидностей малого эпоса. В поле зрения автора находятся тематически-содержательный, жанровый, образно-композиционный уровни произведения.
Ключевые слова: рассказ, новелла, поэтика, тематика, образ.*

The article deals with E.Hrebinka's Russian short stories of 1840-ies. The peculiarities of poetics stories and novellas as a kind of small epic genre are analyzed on the example of his works. The author paid attention to theme, contextual, genre, image and compositional levels of Russian short stories.

Key words: story, novellas, poetry, theme, image.

Творчість Є.П.Гребінки, видавця і педагога, яскравого поета і байкаря, белетриста, автора романтичних повістей і романів, сучасника О.Пушкіна й Т.Шевченка, репрезентує романтичні та реалістичні пошуки в українській літературі I пол. XIX ст.

Попри наукові здобутки С.Зубкова [5], Б.Деркача [4], Є.Нахліка [9], В.Мацапури [8], А.Косіцина [7], Ю.Сироти [10] та ін., далеко не всі аспекти художньої спадщини письменника були вичерпно й всебічно осмислені теоретиками та істориками літератури. Зокрема, потребує вивчення своєрідність поетики оповідань Є.Гребінки 1844–1847 рр., зокрема, таких як "Игрок", "Чужая голова – темный лес", "Рассказ", "Анекдот", що й зумовило мету даної розвідки.

Як відомо, 40-ві рр. XIX ст. позначені поступовим розмиванням романтичних тенденцій і посиленням реалістичних елементів у поетиці художньої творчості. Подібні процеси знайшли відбиток і в малій прозі українського письменника. У перші десятиліття XIX ст. відбувається процес становлення жанру оповідання. Саме у творчості В.Одоевського, А.Марлінського, О.Сомова, А.Погорельського та ін. російських та російськомовних письменників формується жанрово-тематична парадигма малої прози, як-от: новели-казки, новели-бувальщини, готичної новели; нефантастична новелістика репрезентована такими жанровими різновидами, як різдвяна новела, психологічна, новела-анекдот, ліро-епічна і таємнича [1, с. 4].

Оповідання, на відміну від канонічної новели, належить до неканонічних епічних жанрів. Воно склалося набагато пізніше за новелу і посідає проміжне місце між новелою і повістю. Питання про співвідношення оповідання й новели, оповідання і повісті належить до числа дискусійних у сучасній науці. Оповідання, на думку відомого західного теоретика літератури Ван дер Енга, – це "особливий жанр, коротка епічна проміжна форма між новелою, нарисом й анекдотом, що характеризується цілеспрямованою, лінійною, стислою композицією, направленою на неминуче розв'язання (розраховане від кінця), що має на меті потрясіння, що або відбиває життєвий крах, або відкриває вихід" [2, с. 197]. В оповіданні зазвичай відсутній новелістичний пуант, плин оповіді більш плавний, епічність домінує над драматичністю (притаманною новелістичному письму). В.Тюпа виводить ґенезу малих епічних форм із анекдота і притчі [11]. Дослідниця Т.Капітан підкреслює "вагомість "факту" як вираження метонімічності, випробування героя під впливом тієї чи іншої ситуації або за допомогою декількох відносно однорідних ситуацій, що становлять у сукупності єдиний випробувальний момент, відома одноплановість мовного стилю, приписуваність одному суб'єкту сприйняття, а отже, єдиний аспект епічного бачення" [6, с. 5].

Оповідання Є.Гребінки 1840-х рр. цілком органічно вписуються у традицію пушкінсько-гоголівського "петербурзького тексту". Слід підкреслити, що образ Петербургу є семантично опозиційним образу України, що розгортається в ранніх творах письменника. Романтично оспівана у ліриці, малій прозі і повістях батьківщина корелюється з міфологічним "своїм" простором, на відміну від петербурзького "чужого".

Як слушно зазначає А.Косіцин, у 1830-ті – на поч. 1840-х рр. творам письменника притаманний жанровий синкретизм, особливе місце займають жанри бувальщини й оповідки [7, с. 16]. Еволюція письменника в 1840-ві рр. засвідчує тяжіння до реалістичного стилю.

Сюжети творів Є.Гребінки в основі мають здебільшого анекдот, нечувану подію, тобто носять новелістичний характер. Прикладом може служити оповідання "Игрок" ("Гравець") (1844), у якому досить відчутні асоціативні зв'язки з пушкінською "Піковою дамою". Експозиція твору вводить читача в

атмосферу віталень середнього класу Петербургу. Кам'яна будівля, чин "чи колезького, чи надвірного радника" господаря дому, Івана Агапалітовича, що відповідає чину підполковника або полковника, блискуче товариство, – все це промовисто свідчить про вагу хазяїна "в обществе". "Є люди, потрібні мені по службі, є капіталісти, є офіцери – народ, необхідний для дамського кола; є навіть літератор!" – із задоволенням думає Іван Агапалітович. Саме в такий "вищий світ" Петербургу і потрапив головний герой оповідання, Василь Андрійович.

Біографія персонажа, описана в кращих реалістичних традиціях цілком докладно й вичерпно, розкриває перед читачем людину звичайну, "героя свого часу", тобто 1840-х рр. Він походив із багатодітної скромної родини, служив дрібним чиновником, але плекав надію на вигідний шлюб або багату спадщину. Буденні клопоти робили його життя досить одноманітним, але тут втрутився випадок. З цього моменту сюжет набуває динамічності: Василь Андрійович згадав про скрипку, на якій грав ще в пансіоні, отримавши прізвисько Моцарт. Тож вирішив організувати квартет і влаштувати музичні вечори. Гра на скрипці принесла головному героєві чимало прикростей: він запізнився на поштову карету, щоб виїхати в Москву до тяжко хворого дядечка в надії на спадщину; акомпонуючи на одному з вечорів доньці директора департаменту, він зіпсував дует, за що на місце начальника відділення був призначений інший і, нарешті, його кохана віддала перевагу чиновникові Поклончикову, що просувався кар'єрними сходинками швидше і вище. Коли становище Василя Андрійовича перетворилося на нестерпне, з доброю порадою до нього звернувся Іван Агапалітович. Він порадив продати скрипку і грати в преферанс. Кінцівка оповідання звучить оптимістично: у Василя Андрійовича з'явився кругленький живіт, на шиї поблискує орден, нарешті, його призначили начальником відділення.

Письменникові вдалося досить динамічно і жваво розгорнути сюжет, достовірно й переконливо змалювати образи головних героїв, продемонструвавши при цьому майстерне володіння словом. В оповідній структурі твору "голоси" персонажів (термін М.Бахтіна) органічно переплітаються з "голосом оповідача". Щодо стильових особливостей, слід зазначити елементи іронії, що пожвавлюють оповідь, виражають ставлення автора до своїх героїв.

Якщо в "Гравці" – нейтральний модус художності (термін В.Тюпи) доповнений комічним модусом, то в оповіданні "Чужая голова – темный лес" (1845) присутній модус трагічного. Сюжет оповідання розкриває життя побут господарів заїжджого двора за двадцять верст від містечка Б*. Іван Федорович та його дружина Аксінья Марківна – це одна з варіацій типу гоголівських старосвітських поміщиків. Проживши близько сорока років, вони втратили численних нащадків, тому всі надії на спокійну старість покладали на єдиного сина Ваню. Виріс Ваня міцним парубком, вже й наречену знайшли – Альонушку. Одного літнього дня перед ярмарком проходить повз ямський двір торговець із чужих країв і попросив провести його до міста. Старі відрядили Ваню, ще й дали сто рублів на покупки до весілля. Ні наступного дня, ні пізніше ніхто парубка не бачив. Згорьовані батьки де тільки не шукали єдиного сина – все було марно. Нарешті прибіг із міста посильний із звісткою, що Ваня знайшовся. Кинулися батько й мати шукати сина в поліції. Письменник майстерно змалює кульмінаційну сцену оповідання: " – Хворий чи хмільний? – Яке там... – говорив писар, відчиняючи двері в невеличку похмуру кімнату. – Ай! – і старі зупинилися на порозі, ніби скам'янівши. Перед ними лежав труп їхнього Вані..." [3, с. 200]. Оповідач гірко описує горе невтішних батьків і нареченої юнака. Але авторська іронія відчувається, коли змалюється стан молоді: "Нещаснішою за всіх була Альонушка: вона разом утратила і жениха, за якого їй так хотілося вийти заміж, і зосталася без червоного сарафану, що давно їй снився, а скупий батько не хотів купувати" [3, с. 200]. І далі: "... всилу, всилу, на початку осені, дозволила вона умовити себе вийти заміж за відставного унтер-офіцера, високого молодця, з двома медалями і хрестиком" [3, с. 200]. Минув рік. Через двір Івана Федоровича проїжджала бричка, в якій сиділа Альонушка з немовлям. Дитя назвали Ванею на честь загиблого жениха. Наречена і стара мати, обнявшись, плакали. Розв'язка оповідання нагадує дещо "Марусю" Г.Квітки-Основ'яненка, зокрема, у християнсько-духовній концепції, що відбиті в елементах проповіді. Річ у тім, що мимо двору головних героїв гнали валку арештантів, і Аксінья Марківна винесла їм молока й хліба. Коли вона простягла милостиню "нещасному" (так у народі називали каторжників), вона впізнала вбивцю сина:

– Будь проклятий! – закричала Аксінья Марківна, відвертаючись від злочинця.

– Мовчи, жінко! – суворо промовив Іван Федорович. – Не нам судити його! Бог покарав його, він уже нещасний. Помолись краще за його душу.

– Щоб я молилась за нього?

– Так, помоліться разом, а тепер нагодуй його. "Любіть ворогів наших", сказав Христос; гріх, жінко, не слухати його" [3, с. 203].

Християнське смирення, прощення рятують душі старих осиротілих батьків. Заголовок оповідання "Чужа голова – темний ліс" немовби дистанціює героїв від читача. Оповідачеві зрозумілі мотиви гріха і прощення, шляху до Бога, а от імпліцитний читач має відчувати гнів до злочинця, тому сповненим глибокого християнського смислу видається вчинок старої матері, що подала хліб убивці сина. У даному творі простежуються традиції сентиментальної школи, оповідання близьке до притчового начала.

Дослідниками влучно помічено, що на Петербург Є.Гребінка дивиться "очима провінціала" [7, с. 19]. З огляду на розглядувані твори малої прози, можна стверджувати, що в індивідуальному стилі

письменника синкретично проступають елементи сентименталізму, що зближують його з прозою Г.Квітки-Основ'яненка. Життя на лоні природи ("природне існування") протиставляється жорстокому світу міста.

Анекдот як джерело сюжету розгортається в однойменному творі Є.Гребінки, написаному 1845 року. Вночі, неподалік від міста Л., міщанина перестрів розбійник і вимагав грошей. Тільки йому потрібні були лише два талари. Оскільки міщанин мав турецький золотий вартістю в два дукати, то розбійник поїхав разом із жертвою в місто, щоб розмінати золотий. Авторіві чудернацькою видалася подібна ситуація, адже йдеться не про звичайного розбійника, що забере все, і не про Робін Гуда, котрий грабував тільки багатих і ділився з бідними. А в даному випадку змальований дивний розбійник, який із потрібної здобичі повертає решту. "Анекдот" побудований у формі діалогу, позбавлений не лише розлогих пейзажних замальовок чи авторських характеристик, але й власне сюжету. Новелістичний пуант збігається із розв'язкою: "Міщанин посунувся, мужик сів на повозку, і вони разом рушили до міста міняти гроші" [3, с. 205].

Тема долі художника в жорстокому світі стала предметом художнього осмислення у творі "Оповідання" (1846). Форма оповіді від першої особи не тільки викликає довіру читача, тим самим активізуючи й направляючи його сприйняття, але є характерною структурно-формальною особливістю російської й української літератури пер. пол. XIX ст. Функції наратора, особливості форми суб'єктно-об'єктної організації твору потребують подальшого вивчення. В даній роботі обмежимося побіжним розглядом змістової частини твору. Анонімний розповідач втручається в суперечку присутніх в одній з петербурзьких віталень щодо користі мистецтва взагалі і художників зокрема. Він розповідає історію свого життя: осиротівши, він відчув гнітючу абсолютну самотність. Перший ранок після похорону батька юнак зустрів на його могилі. Ніхто не опікувався хлопцем, турбота про хліб насущний штовхнула його продати знайдений на кладовищі коров'ячий ріг. Пізніше він потрапив до благодійника, в якого жив із милості. Одного разу благодійник привіз хлопця в Академію художеств, де той побачив картину "Вознесіння Богоматері" К.Брюллова. Позиція розповідача дозволяє письменникові глибше й достовірніше розкрити його психологічний стан: "... я слідкував очима за Богоматір'ю, що сходила в небеса, і душа моя рвалася все вище й вище, туди, у високі хмари, які зивалися з міриад безплотних сил тих, хто живе, дивиться, радіє..." [3, с. 256]. Ці відвідини перевернули душу юнака і змінили його долю: "Можливо, я й досі плазував би задля шматка хліба перед людиною, яку зневажаю, піддакував би йому в його недолюблених розмовах, годував би його собак і ляскав би арапником, коли гостям забажалося б знічев'я подивитися рисака з його стайні. А тепер?.. Я часто порівнюю мою долю теперішню з минулою і завжди поспішаю до Казанської церкви, де, впавши на коліна, тепло молюся перед святою картиною, що дала мені все..." [3, с. 257]. Саме духовний катарсис, що пережив головний герой, змусив його терпіти всі злидні і труднощі, сподвинув його стати художником. Юнак працював для душі, а на скромне прожиття заробляв, виконуючи портрети вельмож. "Я живу щасливо, я – вільний художник", – так завершується оповідання [3, с. 258]. Таким чином, тема творчості переплітається з темою внутрішньої свободи, що характеризує даний твір як романтичний.

Зразком оповідання, що тяжіє до повісті, можна вважати "Газетне оголошення" (1846). Твір має підзаголовок – "Листок із хроніки доброго міста Петербурга". У цей час Є.Гребінка проймається ідеями "натуральної школи", що знайшло відбиток в сюжетній канві і в поетиці твору. Хронікальність притаманна реалістичному напряму, що активно утверджувався в літературі 40-х рр. XIX ст. Архітектоніка оповідання складається з трьох частин, що також наближає його до повісті. Вступ оповідача про "фізіологію газетних оголошень" налаштовує читача на сприйняття правдивого факту з життя міста. В експозиції описаний доволі багатий дім на одній із центральних вулиць Петербурга та його мешканці – "добрий чоловік" *...ов із дружиною Любінською. Про минуле *...ова читач дізнається зі слів розповідача: той, "хоч і прозивався у повіті великим хитруном, а все-таки водив з усіма хліб-сіль; навіть багато хто любив його" [3, с. 274]. Дружина Любінська "було точно красуня: тендітна, легка; її обличчя, обрамлене легкими світло-русими кучерями, сяяло якоюсь прозорою білизою і здавалося живим знімком із небожителів..." [3, с. 276].

Друга частина оповідання подається двома "голосами": розповідача і "неприємного чоловіка". Саме останній і викриває негідну таємницю Любінської. Виявляється, вона кохала квартирмейстера Івана Івановича, який виявився бідним сином дрібної торгівки. Батько дівчини рішуче відмовив йому у сватанні і видав Любінську за статського радника *...ова. У третій частині виявляється, що молода дружина таємно зустрічається з колишнім коханцем і навіть допомагає йому заплатити борги, продавши діамантовий браслет. Чоловікові ж Любінська сказала, що загубила коштовну річ. Обман розкрився, коли "хороший чоловік" дав у газеті оголошення про загублену річ і пообіцяв винагороду в 300 карбованців сріблом. До них приїхав німець-ювелір, котрий купив річ у молодій жінки, і викрив її перед чоловіком. Розв'язка оповідання досить оригінальна: обдурений чоловік витримав правила пристойності, перед гостями назвав суперника своїм другом і знайшов йому місце городничого у невеличкому провінційному містечку, подалі від Петербургу. А сам продовжував щасливо жити зі своєю Любінською. З його кабінету тільки зникла рамка із газетним оголошенням.

Анекдотична ситуація про старого обдуреного чоловіка і красуню-дружину, що зраджує його з молодим коханцем, під пером Є.Гребінки набула драматичного характеру. Реалістично виписані побут і

звичай різних соціальних прошарків Російської імперії, психологічно вмотивовані вчинки персонажів, сюжет, – усе це дозволяє говорити про майстерність Є.Гребінки-оповідача. Останній твір децю нагадує "Станційного доглядача" О.Пушкіна, власне, атмосферою і манерою оповіді – простою, позбавленою мелодраматичних ефектів чи сентиментальних елементів. Життя, як воно є, – цей принцип наближає письменника до традицій "натуральної школи", що складалася в російській літературі цієї доби. Суттєвими є інтертекстуальні зв'язки прози Є.Гребінки з художніми світами О.Пушкіна і М.Гоголя.

Цікавими для дослідника видаються й інші зразки оповідної прози Є.Гребінки, що, на жаль, не отримали гідного поцінування у науці. Письменник по-своєму шукав гармонію зі світом. Тому означена нами тема є перспективною і гідною подальшого вивчення.

Література

1. Барыкина А. В. Жанр новеллы в русской литературе первой трети XIX века : автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 "Русская литература" / Алла Барыкина. – Волгоград, 2007. – 23 с.
  2. Ван дер Энг. Искусство новеллы / Ван дер Энг // Русская новелла: проблемы истории и теории : сб. статей. – СПб : Изд. Санкт-Петербургского ун-та, 1993. – С. 197–200.
  3. Гребінка Є. Твори : в 5 т. / упоряд. і примітки С. Д. Зубкова / Євген Гребінка. – К. : Держвидав худ. літ., 1957. – Т. 4. – 322 с.
  4. Деркач Б. А. Євген Гребінка / Борис Деркач // Історія української літератури XIX століття : у 2 кн. – Кн. 1 : підручник / за ред. акад. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2005. – С.179–203.
  5. Зубков С. Д. Євген Павлович Гребінка: життя і творчість / Сергій Зубков. – К. : Держвидав, 1962. – 209 с.
  6. Капітан Т. А. Російське оповідання початку XX століття (жанрова типологія) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.01.02 "Російська література" / Тетяна Капітан. – Дніпропетровськ, 2004. – 18 с.
  7. Косицин А. А. Е.П.Гребенка как литературный феномен : автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 "Русская литература" / Андрей Косицин. – Самара, 2010. – 22 с.
  8. Мацапура В. І. Українська тема в російській літературі першої половини XIX століття (проблеми еволюції, міфологізації, інтертекстуальності) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра филол. наук : спец. 10.01.02 "Російська література" / Мацапура Валентина Іванівна ; Таврійський національний ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімферополь, 2002. – 33 с.
  9. Нахлік Є. К. Українська романтична проза 20–60-х рр. XIX ст. / Євген Нахлік. – К. : Наукова думка, 1988. – 318 с.
  10. Сирота Ю. О. Російськомовна проза Є.П.Гребінки в контексті російської літератури 1830–1840-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.01.02 "Російська література" / Юлія Сирота. – Сімферополь, 2008. – 20 с.
- Тюпа В. И. Анекдот и притча / Валерий Тюпа // Тюпа В. И. Художественность чеховского рассказа. – М. : Худ. лит., 1989. – С. 13.